

Innovative Educational Technology for Personal Development through Art Creative Activities
Иновативни педагогически технологии за личностно развитие чрез художественотворчески дейности

ТЕМАТА ЗА РИСУВАНЕТО В СРЕДНОВЕКОВНИТЕ ТРАКТАТИ

Бисер Дамянов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Предмет на разглеждане в настоящата статия е въпросът за рисуването в Средновековието, разгледан на основа на писмени източници. Проучването е направено по малкото съхранени специализирани писмени текстове, като Болонски манускрипт, Трактат на Жан льо Бег, Трактат на Ераклиус. В статията са изведени основните положения за рисуването, имплицитно или експлицитно изразени в отделните манускрипти, и по-специално – в съчинението на Теофилус и Ерминията на Дионисий. Формулирани са изводи относно рисуването и неговото разбиране в средновековните трактати, взаимовръзката на бонте и образите и етапите на работа по изграждането им.

Keywords: treatises on art, drawing, painting, technology, text, medieval manuscripts

1. Темата за рисуването в средновековните трактати

От Средновековието са съхранени малко ръкописи, които свидетелстват за изкуството. Авторите са основно монаси. Тези съчинения представляват ръководства, описващи технологията на изкуството, и съдържат предимно рецепти и наставления към майстора. По-късните трактати по технология не се пишат само от монаси в манастирите, но и от свободни граждани. В късните средновековни трактати за изкуството са описани техники на изработка на църковна живопис, като витражи, олтари, икони, както и други практически въпроси.

Предмет на разглеждане в настоящата статия е въпросът за рисуването през Средновековието на основа на писмени източници. От съхранените манускрипти за изкуството не всички съдържат коментари за рисуването. В някои съчинения, като Ерфуртски манускрипт, Болонски манускрипт и Трактат на Жан льо Бег, рисуването се споменава само на няколко места или се коментира съвсем малко. Повече внимание на този въпрос е отделено в Трактата на Ераклиус, и особено в „Съчинение за различните изкуства“ на Теофилус. Рисуването заема особено място в

един друг трактат – този на Ченино Ченини, за който обаче се изисква отделно разглеждане.

Как рисуването е застъпено в средновековните трактати?

Ерфуртският манускрипт, датиран между XIII и XIV в., съдържа рецепти за получаване на пигменти и багрила. В една рецепта се описва как се получава боя от жлъчка, капки стар оцет и креда. Сместа, пише авторът, ще се „превърне в много хубава боя, която е като аурипигмент и отлична за писане и рисуване¹⁾).

В Болонския манускрипт „Тайни за боите“ от XV в. са разгледани различни въпроси на живописиста. В седма книга на ръкописа освен рецепти са включени и практически указания по живопис. В тази част авторът дава съвети с какви бои да се рисува²⁾.

В някои средновековни съчинения читателят може да бъде подведен. В тях отделни заглавия обозначават едно, а текстът описва друго. Например в сборника на Жан льо Бег „Опити върху боите“ (Experimenta de coloribus) от 1431 г. едно заглавие гласи: „За рисуване и писане със злато върху дрехи, пергамент, дъска и каквото и да е“, от което читателят очаква, че ще прочете нещо за рисуването и писането. Текстът, който следва обаче, описва рецепта за приготвяне на боя:

„Напълни стъклен съд с урина и го остави да отлежи, докато се избистри, след това вземи две части белтък от яйце и смеси с прясна урина и я остави с малко разтворено или стрито злато в рог; и с това злато можеш да пишеш така, както с всяка друга боя, да рисуваш върху дрехи и всякакви други неща“³⁾.

Несъответствие на заглавие и текст може да се намери и в други трактати – например в съчинението на Ераклиус „За боите и изкуството на римляните“ (De coloribus et artibus Romanorum), датиран между IX и X в. Този трактат освен текстове по различни технически въпроси съдържа рецепти за приготвяне на бои за рисуване. Заглавието на гл. 49 в трета книга е „Как се рисува върху стъкло“, след което читателят ще прочете:

„Вземи едро смлян сапфир и желязна ръжда, изчуквана от ковача на наковалнята от горещото желязо, и ти трябва да сложиш една трета от това с едрозърнести сапфири, смеси с оловно, така нареченото юдейско стъкло, и стрий добре на желязна плоча и можеш да рисуваш“⁴⁾.

За средновековния майстор са особено важни рецептите за изготвяне на пигменти и инструменти, включително и за рисуване. На много места средновековните автори описват и методи на работа, необходими на майстора, включително и методи за работа с цветовете.

В гл. 56 „За смесването на боите за живопис и миниатюри и за начина, по който картините се запълват с тях, и как се полагат светлините и сенките в тях“ Ераклиус описва начина на работа с цвят. Представени са различни цветове, с които се рисува, как те да се комбинират и последователно да се

прилагат в живописа. Обикновено първият цвят се полага като основа, след което отгоре се засенчва с по-тъмен цвят, накрая се изсветлява: например върху положената охра се засенчва със зелена, след което с бяла се изважда светлината. Ераклиус описва и различни други комбинации:

„Смеси азурит (тъмносиня боя) с оловна бяла и засенчи с индиго, положи на светлините (имат се предвид осветените места на формата) оловна бяла. Засенчи чист цинобър с кафява или с драконова кръв (кървавочервено багрило), положи на светлините аурипигмент или миним. Така също направи боя с драконова кръв и аурипигмент, засенчи с кафява, положи на светлините аурипигмент (жълт минерален пигмент)“⁽⁴⁾.

В други средновековни ръкописи могат да се намерят и друг тип сведения за рисуването. В Болонския манускрипт (*Bolognese manuskript*, XIII – XIV в.) например могат да се прочетат следните текстове:

„За правене на боя за рисуване на плътта на фигурите. Вземи синопия (*sinopiam*) и оловна бяла (*cerusa*) и ги приложи, където искаш да рисуваш плът. Когато изсъхне, вземи черно и отбележи очите и крайниците, и положи светлините с чисто белило. А за веждите използвай синопия и черно заедно и ще стане кафяво. Зеницата се прави с черно и без бяло, а сенките на челюстите – със синопия, и ефектът ще бъде добър“.

В „За оцветяване на плътта при изрисване на разпятие“ текстът гласи:

„Вземи охра, оловна бяла и малко зелена земя, смеси ги заедно и ги положи върху фигурата и когато изсъхне, очертай крайниците с черна, направена от дървени въглини, с което е смесена малко синопия, постави светлините с оловна бяла и прави каквото искаш. Нарисувай косата със синопия и въглена, които са смесени и стрити заедно“.

Двата цитата дават обща представа за методите на рисуване. В първия текст се описва с какви бои да се рисува плът. Според автора плътта се рисува със синопия, смесена с бяла, очите и крайниците – с черна боя, в кафяво – веждите, зениците – с черно и бяло, сенките – със синопия. За тялото на разпнатия Христос цветовата комбинация е друга – охра, бяла и зелена. Тъй като броят на цветовете, с които работи живописецът, е общо взето ограничен, важно е да се знае с какъв цвят какво се рисува. От текстовете обаче не става ясно как се рисуват очите, крайниците и т.н. Няма указания как рисуват отделните образи, светци, предмети, както и други подробности. За целта майсторът вероятно трябва да се обърне към образците, които може да проучва и дори да копира.

За разлика от средновековни съчинения, като Трактата на Алхериус, Болонския и Страсбургския манускрипт, които съдържат основно рецепти, трактатът на Теофилус „Съчинение за различните изкуства“ (XI – XII в.) дава сведения и за техниките на рисуване през Средновековието, което позволява да се вникне в същността на тази художествена практика. Въпросите на рисун-

ката Теофилус засяга във връзка с темите за методите на работа по изписване на картини, миниатюри и стъкло. В някои глави в ръкописа рисуването се споменава мимоходом. Например в гл. 19, след подробното обяснение как се получава пигмент за рисуване на стъкло, текстът продължава така:

„...и с голямо внимание рисувай това на стъклото по линии, които са начертани на дъската (вероятно на проекта)“⁽⁸⁾.

На други места в трактата могат да се открият повече сведения за рисуването с бои. В първа част на трактата в поредица от текстове, описващи начина на получаване на бои, се описва и какво се рисува с тези бои. Така може да се придобие представа за последователността на рисуване с различни цветове, като се започне още от подготвителната рисунка на картината, след което се проследи работата по създаване на живописното изображение.

В няколко глави Теофилус обяснява с какъв цвят какво точно се рисува в картината.

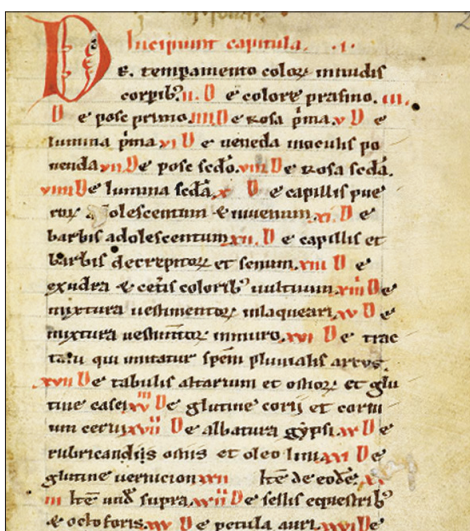
В гл. 3, след описанието на начина на съставяне на боята пош (posch – комбинирана боя от охра, зелена и телесен цвят за нанасяне на рисунката на основата), авторът пише:

„С него ти ще обозначиш ресниците, очите, ноздрите, устата, брадичката, вдлъбнатостите около ноздрите, слепоочията, гънките на челото и шията, окръжността на лицето, брадите на младежите, ставите на ръцете и на краката и накрая всички членове на голото тяло“⁽⁹⁾.

По-нататък, в седма глава, са дадени още сведения за рисуването с боя, известна като „тъмен пош“: с нея се покрива пространството между веждите и очите, в средата под очите, около носа, между устата и брадата, средата на дланите, краката над малките стави, както и лицата от брадичката до слепоочията на момчетата и жените“.

Какво се рисува с розова боя, може да се прочете в гл. 4, където, след като е обяснено как се приготвя боята, пише:

„С нея ще направиш румянец на двете бузи, края на брадата, шията, леко гънките на челото, самото чело над слепоочията от двете страни, носа по дължина, над ноздрите от двете страни, пръстите, ставите и прочие членове на голото тяло“⁽¹⁰⁾.

Фигура 1. Теофилус. Съчинение за различните изкуства.
Британска библиотека

В гл. 5 Теофилус описва как се съставя светла боя чрез смесване на „теле-сен цвят“ с оловна бяла и какво се рисува с тази боя:

„С нея изсветли над веждите, по дължината на носа, над ноздрите от двете страни, тънки чертички около очите, под слепоочията, над брадата, около ноздрите и устата от двете страни, горната част на челото, малко между гънките на челото, средата на шията, около ушите, външните връзки на ръцете и краката и цялата среда на закръглеността на ръцете, краката и рамото“⁽¹¹⁾.

В други глави в трактата на Теофилус могат да се намерят сведения и за други цветове и нещата, които се рисуват с тях.

С *veneda* (сива) се покриват зениците на очите, след което с добавка на бяла към нея се оцветяват очите от двете страни на зениците. Веждите на възрастните и старците също се рисуват със сива боя.

С чиста бяла се рисува вътре в зениците (гл. 6).

С по-тъмна розова боя (смес от розова и цинобър) се обрисова средата на устата, обозначават се члененията на дланите, рисуват се ноктите, както и съединенията на всички членове (гл. 8).

Със смес от черна и охра се покриват косите на момчетата, след което те се очертават с черна (гл. 10 „За косите на момчета, юноши и младежи“). С малко по-различен оттенък на сместа от черна и охра пък се покриват косите на младежите и със същата смес се правят тъмни чертички на брадата (гл. 11 „За брадите на юношите“).

Със смес от черна и церуса (оловна бяла) се покриват косите и брадите на възрастните хора. С церуса, но с повече черна, се покриват косите и брадите на старците (гл. 12 „За косите и брадите на възрастни хора и старци“).

Много подробно Теофилус описва какво се рисува с *exudra* (смес от червена и черна), червено и *veneda* (смес от бяла и черна боя). В гл. 13 „За *exudra* и други бои за лица и голи тела“ можем да прочетем следния тронав, но любопитен текст:

„...и прави с нея (с *exudra*) черти около зениците на очите и по средата на устата и тънки черти между устата и брадичката. След това само с рубеза направи веждите и тънките линии между веждите и на долната част на очите и на цялото лице, на носа от дясната страна – ако фигурата е завършена или само нахвърляна, гледай в тази страна и от лявата страна, ако е обърната наляво и линиите под ноздрите от двете страни отдолу на устата, около челото и в средата на бузите на старците и около палците на ръцете и члененията на краката; в профил прави линии около ноздрите. Веждите на възрастните и старците прави с *венедата*, с която ти покриваше зениците. След това с една линия направи веждите на младежите, така че отгоре да остане малко рубеза; така също прави и горната част на очите (на миглите), отворите на ноздрите и устата от двете страни, линията около ушите, ръцете и палците отвън, чле-

ненията и други части на тялото. Рисувай всички линии около голото тяло с рубея, а ноктите очертай отвън с розова¹²⁾.

В този параграф майсторът сякаш чува гласа на Теофилус какво да рисува с подготвените бои. След като е смесил червена с черна, той вече може да изтегля черти с четката около очите, по средата на устата и т.н. С червена охра (рубея) може да рисува веждите и гънките между тях, както и на други посочени места по образа. Обаче веждите на възрастните и старците не се рисуват с охра, а със сива боя (венедя). Така всяка част на тялото, всеки детайл си има съответен цвят, който майсторът трябва да знае къде и как да постави.

Теофилус отделя необходимото внимание и на начина на рисуване на дрехи.

В гл. 14 „За смесването на (различни бои) при изображението на одежди върху плоскости на таван“ Теофилус подробно описва как се изписва дреха в различни цветове и за какво точно се използва всеки цвят:

„Смеси охра с черна и положи върху дрехите. Прибави повече черна и рисувай линии. Добави още повече черна и прави външната сянка. Прибави повече охра към тази боя и изсветли. Прибави още повече охра и изсветли втория път. С охра и рубея (червена охра) направи същото.

Смеси бяла и зелена и положи върху дрехите. Само със зелена направи линиите. Прибави малко *sucus* (зелено багрило) и прави външната сянка. Прибави повече бяла и завършвай първото изсветляване. Само с бяла изсветли втори път¹³⁾.

По-горният текст разкрива последователност на изписване на дреха. В единия вариант се използват охра и черна боя. Първо дрехата се покрива със смес от охра и черна (в неясно съотношение). След това сместа се потъмнява с черно и с нея се рисуват линиите. С добавяне на още черно се рисува сянката. С прибавяне на охра пък се изсветлява. Вторият вариант е аналогичен, но с бяла и зелена боя. Цветовете могат да се сменят. Важно е те да са достатъчно различни по светлота: единият да е тъмен, а другият – светъл. Методът на работа е един.

Читателят или майсторът, четейки трактата на Теофилус, „чува“ и следва напътствията на учителя, който много точно обяснява такива подробности като: рисуване на ноздри, вежди, мигли, отвори около ноздри, очертания на уши. Така той научава с какво се рисуват отделните елементи на изображението, а не как се рисуват. „Прави“, „направи“, „вземи“, „прибави“, „добави“ са глаголи, които задават необходимите действия, които зографът трябва да извърши, но не дават свобода на избор. Текстовете в подобен тип съчинения са инструктивни. Те имат характер на технически инструкции.

От прочита на трактата на Теофилус може да се научи много за технологията на съставяне на бои – изключително важен въпрос за средновековния художник, тъй като е важно той да може да ги приготвя. За разлика от други средновековни съчинения от трактата може да се научи и какво се рисува с от-

делните бои или цветовете. Описанията се отнасят изключително за човешката фигура. Те са достатъчно ясни и точни, така че зографът лесно да ги разбира и стриктно да ги следва.

2. Интересни текстове за рисуването могат да се намерят и в ермините (гр. ἑρμηνεία – разяснение, тълкуване) – особен тип ръководства по иконопис, характерни за Византия и други страни с функционираща източноправославна църква. Текстовете в тези ръководства основно описват иконографията и технологията на иконописта, но същевременно засягат и някои въпроси на рисуването.

За най-ранен образец на гръцко ръководство по иконопис се смята съхранена част от ръкопис от 993 г. с условно название „Из древната църковна история на Улпия Римлянин за външния вид на боговдъхновените отци“ (Московска синодална библиотека). Ръкописът съдържа описания на най-големите отци на църквата, като Дионисий Ареопагит, Йоан Златоуст, Григорий Богослов и др.

Пълен вариант на гръцка ерминия, представящ византийската традиция в живописа, е от XVIII в. Съхранени са още две подобни съчинения, които обаче са непълни. Според А.П. Голубцов Ерминията на Дионисий представя гръцката живопис от най-късния период на нейното развитие¹⁴⁾. Макар че трактатът е късен източник, той сумира дългия опит на византийските художници, чиито традиции най-усърдно се удържат на Атон¹⁵⁾.

Макар че на рисуването е отделено малко внимание в Ерминията, отделни текстове дават информация за традициите на рисуването във Византия и регионите. Ето какви са наставленията към желаещите да изучават живопис, които Дионисий е написал във въведението:

„Желаещият да се научи на живопис нека счита като първо начало известно време на упражняване в чертане и рисуване без всякакви размери, докато привикне. След това (...) нека започне да рисува точните размери и очертания на светите ликове и нека се занимава дълго с това“¹⁶⁾.

Ученикът се упражнява, като прерисува или копира изображения на свети персонажи от фрески, икони или рисунки образци. Важно е той да започне с упражняване в чертаене и рисуване „без всякакви размери, докато привикне“ (вероятно размерите на изображенията, които рисува). По-късно, след като „привикне“, ученикът ще започне да рисува точните размери и очертания на светите ликове, в което ще се състои основното му задължение.

Текстове за рисуването и рисунката се съдържат в първа част на трактата.

В параграф 26 „Как да рисуваме на платно с яйчени бои“ се изяснява как да се подготви основата.

„Първо направи рамка и на нея изпъни платното, после вземи клей, сапун, мед и гипс колкото е необходимо, смеси ги в топла вода и с тази смес покрий

платното веднъж или два пъти, така че да стане равно, остави го да изсъхне, след което го шлифовай с кост. След това направи очертание на светия образ и го изписвай с яйчени бои (яйчена темпера)¹⁷.

Очертаването на образа или контурната рисунка е първият етап, след което следва работата с цвят. Как се прави очертанието обаче, остава неясно.

Интересни сведения за рисуването намираме и в други параграфи.

В параграф 17 – „За рисуването на очи, вежди и други части на тялото, за които ще ползваш телесен цвят“, където пише:

„Смеси черна с кафява боя (смес от червена и черна) и рисувай с нея първо леко, а после плътно, но на зениците, на миглите на очите, на веждите и в ноздрите положи чисто черна боя“¹⁸.

Стилът на изложение е вече познат от текстовете на Теофилус, цитирани по-горе. Макар и със значителна разлика във времето от няколко века инструктивните текстове в трактатите на Теофилус (XII в.) и на Дионисий (1701 – 1755 г.) звучат еднакво. Подобни сходства в изложението ще открием и в други параграфи в Ерминията на Дионисий. От параграф, озаглавен „За косите и брадите“, може да се научи как цветът се използва за рисуване на отделните форми:

„Вземи тъмна охра, препечи я добре, така че да стане тъмноредвена, и когато ще рисуваши косите на Исус Христос и светците, които не са стари, към нея прибави малко черна боя и така нанасяй. (...) Устните рисувай със смес от белило и цинобър, а устата – само с цинобър. Устата довърши със смес от цинобър и телесен цвят, като поставяш чисто черна боя на неосветените ѝ части. Очните кръгове очертай първо тънко със сместа за уплътняване, после ги засили с телесен цвят. Така се правят коси, устни, усти и очни кръгове на светци, които не са стари. Коси и бради на старци рисувай така: вземи белило и малко черна боя, така че да се получи белезникав цвят, и направи първата подложка; след това с по-тъмен цвят и нарисуй косите, а на неосветените им места постави още по-тъмен тон. За да придадеш по-добър вид на брадата, продължи косъмчета и след края, но не много. После приготви рядко белило и изсветли тънко косите. За засенчване на мустаците употребявай чисто черна боя, за устата – чист болус, а за устните – червеникав телесен цвят, едва разреден с болус“¹⁸.

Дионисий, подобно на Теофилус, обяснява, че подложката на косите и брадите на старците трябва да бъде светлосива, получена от смесване на белило с малко черна боя. След това косите се рисуват с по-тъмен цвят, след което се изсветляват с белило. Майсторът, ръководейки се от текста, може да придаде по-добър вид на брадата, като рисува косъмчета. Описанието на рисуване на уста също е достатъчно подробно. И по този начин се рисуват всяка уста, всяка коса, очи и други детайли. Формулата е описана много точно.

Лесно може да се направи съпоставка на текста на Теофилус за рисуването на дрехи, цитиран по-горе, с този на Дионисий. В параграф 24 Дионисий пише:

„Когато искаш да направиш дреха с какъвто и да е цвят, първо вземи малко от този цвят и белило, и пригответи белезникав цвят, който е необходим за първата работа и с него покрий дрехата, където трябва. След това с този цвят пригответи по-тъмен, и с него обрисуй гънките, полагайки го фино там, където пада сянката. Накрая, направи цвят, който е по-бял от този, с който си направил дрехата, и с него изсветли там, където пада светлината. Така дрехата ще стане естествена“.

Накратко, първо се полага избелен основен тон за дрехата, след което с по-тъмен цвят се обрисуват гънките и накрая се прави изсветляване с по-светъл тон от основния цвят. Както се вижда, Теофилус описва по-общ метод на работа в сравнение с Дионисий, който е по-подробен.

В средновековните трактати за изкуството темата за рисунката рядко се дискутира. В някои съчинения, като Ерфуртския, Болонския манускрипт и Трактата на Жан льо Бег, рисуването се споменава инцидентно или се коментира съвсем накратко. Малко повече внимание на тази художествена практика е отделено в Трактата на Ераклиус и много повече – в трактата на Теофилус. В Ерминията на Дионисий, доколкото представя средновековната източно-православна традиция в иконописта, на рисуването също е отделено внимание, но минимално. Като цяло, в средновековните текстове, към които условно се причислява и Ерминията на Дионисий, основно внимание се отделя на технологията на изкуството, и по-специално – на живописиста, на занаята. Цитираните текстове показват, че в средновековните ръкописи, където се говори за рисуване, обикновено се описват материали и процедури за изготвяне на бои или на инструменти за рисуване, и по-рядко се пише по въпроса как да се рисува с бои и цветове.

Много важен източник за средновековните традиции в рисуването е съчинението на Теофилус. Макар че описанията за работата с различни бои в този трактат са кратки, те създават относително ясна представа за рисуването през Средновековието. Читателят може да си представи как с предварително подготвените бои художникът рисува отделните части на фреската. Рисуването на отделни елементи на изображението е обвързано с точно определени цветове. Рецептите за получаване на бои, описани в трактата, преминават в предписания какво да се рисува с тези бои. Традицията е определила с какви цветове да се изобразяват отделните неща при изписването на икони и стенописи. Всеки цвят рисува нещо определено: коси, бради, очи, дрехи или други предмети, като същевременно цветът изгражда една или друга част от образа. Рисува се не само с въглен, но и с боя. Цветовете оставят линии и очертават форми. С боята се покрива: с цвят се запълват местата между линиите и очертаванията и вътре в очертаванията. Трудно може да се разграничи докъде се разпростира рисуването

и откъде започва живописиста. Рисуване и живопис не са ясно отделени. Така рисуването в съчиненията (вероятно и в художествената практика) функционира като неопределено понятие, което означава както очертаване или нанасяне на линии, така и полагане на цветове на съответните места. Макар че Теофилус описва конкретни неща, които се рисуват с конкретни бои, от инструкциите може да се изведе общият принцип на работа на живописеца.

1. Полагане на основен цвят.
2. Рисуване на линиите с по-тъмен цвят.
3. Полагане на сянката с още по-тъмен цвят от предишния.
4. Изсветляване с прибавяне на бяла или по-светла боя.

Подобна е и схемата на рисуване с цветове, която може да се изведе от Ерминията на Дионисий.

Цитираните части от текстове показват, че при нанасяне на цветовия пласт на иконите или фреските рисуването е свързано с използване на определени цветове. Рисуването има широк смисъл и трудно може да се раздели от полагането на цветовете, тъй като се рисува с цветове.

В сравнение със съчинението на Ераклиус (IX – X в.) в съчинението на Теофилус (XII в.) на рисуването е отделено значително повече внимание. Обяснението може да бъде, защото е написано два века по-късно. Обаче то не е убедително, тъй като в съчиненията на майстор Аудемар („За приготвянето на боите“, XIII – XIV в.), на Алхериус („Трактат за различните видове бои“, 1398 г.), на Жан Льо Бег („Опити върху боите“, 1431), Болонския манускрипт („Тайни за боите“, XV в.) и Страсбургски манускрипт (XV в.), писани по-късно, рисуването не се коментира. В сравнение с тези съчинения трактатът на Ченино Ченини („Книга за изкуството или трактат за живописиста“, 1437 г.) е от съвсем друг тип. В него Ченини подробно разглежда въпроси на рисуването. Ако в средновековните трактати, посветени на изкуството, майсторството е изместено в технологията, в начина на приготвяне на бои, в подготовката на основата, в обработката на материала, както и други технически въпроси, в трактата на Ченини майсторството вече е и в рисуването. Тази тенденция на мислене се развива по-късно в ренесансовите трактати за изкуството, където въпросите на рисунката заемат важно място.

БЕЛЕЖКИ

1. Erfurt Manuscript, (XIII – XIV в.) [Ерфуртски манускрипт. XIII – XIV в. В: А. Шаренков, Старинни трактати по технология и техника на живописиста. Т. 1., кн.2., Български художник, София, 1994. Т.1., Кн. 2, с.15].

2. Bolognese manuskript „Segreti per colori“, (XV в.) [Болонски манускрипт. Тайни за боите. 15 в. В: А. Шаренков, Старинни трактати по технология и техника на живописиста. Т. 1., кн.2., Български художник, София, 1994. с. 93 – 183].
3. Jean le Beg, (1431 г.) Experimenta de coloribus, [Жан льо Бег „Опити върху боите“ Жан льо Бег, Старинни трактати ... 1994, Т.1, кн.2, &155, с. 87].
4. Heraclius (IX – X в.). De coloribus et artibus Romanorum [Ераклиус. За боите и изкуствата на римляните. IX – X в. В: А. Шаренков, Старинни трактати по технология и техника на живописиста, 1988, Т. 1, кн.1, гл. 49, с. 270].
5. Heraclius (IX – X в.). De coloribus et artibus Romanorum [Ераклиус. За боите ..., гл. 56 с. 272 – 273].
6. Bolognese manuskript „Segreti per colori“, (XV в.) [Болонски манускрипт. Тайни за боите. 15 в. В: А. Шаренков, Старинни трактати по технология и техника на живописиста. Т. 1., кн.2., Български художник, С., 1994. & 190].
7. Bolognese manuskript „Segreti per colori“, (XV в.) [Болонски манускрипт ... & 191].
8. Theophilus Presbyter (XII в., XIX). Schedula diversarum artium [Теофилус. Съчинение за различните изкуства. 12 в. В: А. Шаренков, Старинни трактати по технология и техника на живописиста. Т. 1., кн.1., I в.пр.н.е. – XV в. Български художник, София, 1988, Т. 1, кн. 1, гл.19, с. 309).“
9. Theophilus Presbyter (XII в., III). Schedula diversarum artium [Теофилус. Съчинение ..., гл. 3, с. 285].
10. Theophilus Presbyter (XII в., IV). Schedula diversarum artium [Теофилус. Съчинение ..., гл. 4, с. 285].
11. Theophilus Presbyter (XII в., V). Schedula diversarum artium [Теофилус. Съчинение ..., гл. 5, с. 286].
12. Theophilus Presbyter (XII в., XIII). Schedula diversarum artium [Теофилус. Съчинение ..., гл. 13, с. 287].
13. Theophilus Presbyter (XII в., XIV). Schedula diversarum artium [Теофилус. Съчинение ..., гл. 14, с. 288].
14. Golubcov (1917) [Голубцов А.П. Из чтений по церковной археологии и литургике. СПб., 1917, 258].
15. Lazareva, (1966) [Лазарева, В. Встъпителна статия към „Ерминия (Наставление в живописном искусстве) В: Мастера искусства об искусстве (в семи томах). Т. 1. Средние века. Москва, Изд. „Искусство“, 210].
16. Erminia Dionisie (1701 – 1755 г.) [Ерминия, или наставление в живописном искусстве, составленное Дионисием Фурноаграфиотом, 1701 – 1755 год / Пер.: еп. Порфирий (Успенский). М. Издательство Свято-Владимирского Братства, 1993, Введение].
17. Erminia Dionisie (1701 – 1755 г.) [Ерминия ... 1993, & 26].
18. Erminia Dionisie (1701 – 1755 г.) [Ерминия ... 1993, & 17].

THE THEME OF DRAWING IN THE MEDIEVAL TREATISES

Abstract. The subject matter in this article is the question of painting in the Middle Ages, discussed on the basis of written sources. The study was done on the basis of a few preserved specialized written texts as Bologna manuscript, Treatise of Jean le Beg, Treatise of Eraklius. The basics of painting have been derived in the article, implicitly or explicitly expressed in the various manuscripts, and in particular – in the work of Theophilus and Erminia Dionisie. Conclusions about painting and its understanding in medieval treatises have been formulated along with the relationship of the paints and the images and the different stages in their development.

✉ **Prof. Dr. Biser Damianov**
Plovdiv University „Paisii Hilendarski“
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: biser.dam@abv.bg